

being set up at the Ministry of Culture and Education of the Republic of Croatia.

The problems of restitution and succession, as well as of the illegal trade in cultural property during the war in Croatia, which have been intensively treated by numerous expert organizations, have been presented at several international meetings organized by UNESCO, the ICOM-UNESCO Committee for Museum Security, CIDOC-ICOM, the Council of Europe, the ARCH Foundation and others from 1991 to this day. At these meetings, experts from the MDC, the Institute for the Protection of the Cultural Monuments of the Ministry of Culture and Education of the Republic of Croatia, the Institute for the Restoration of Works of Art, the Croatian Restoration Institute and others have not only presented the scope of the problems, but they have also tried to organize the continuation of cooperation on the international level in the joint solution to these problems which also confront a number of other countries.

June 7th 1993

Translated by:
Tomislav Pisk

Literature:

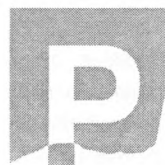
1. Zakonitost (Legality), Savez društava pravnika Hrvatske, Zagreb, No. 1/2 1992.
2. Borislav Blažević, Konvencija o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba i agresorska razaranja u Hrvatskoj (The Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and the Devastation Inflicted by the Aggressor in Croatia), Zakonitost, Zagreb, No. 10, 1992, pp. 1311-1332.
3. UNESCO, The Intergovernmental Committee for Promoting the Return of Cultural Property to Its Countries of Origin or Its Restitution in Case of Illicit Appropriation, Guidelines for Using the standard form concerning requests for return or restitution, CC-86/WS73, Paris, May 16th 1986, published February 12th 1991.
4. Lyndell V. Prott, Unidroit Draft Convention focuses on purchasers, Return and restitution of Cultural Property, Museum, UNESCO, Paris, No. 172, 9 Vol. XLIII, No. 4, 1991, pp. 221-222.
5. Giulia A. Marsan, Cultural Property, Unidroit lawyers meet for international agreement on restitution of stolen works of art, The Art Newspaper, No. 15, February 1992.
6. G.A.M. European Parliament Approves the Directive on the Restitution of Cultural Goods, The Art Newspaper, No. 26, March 1993.
7. Vesna Crnić-Grotić, Budućnost Hrvatske i sukcesija Jugoslavije (The future of Croatia and the succession of Yugoslavia), Dometi, Izdavački Centar Rijeka, God. XXV, No. 9/10.
8. L.V. Prott, P.J. O'Keefe, National Legal Control of Illicit Traffic in Cultural Property, UNESCO, Paris, 1983, pp. 1-144.
9. Guidelines for the use of the "Standard form concerning requests for return or restitution". Intergovernmental Committee for Promoting the Return of Cultural Property to Its Countries of Origin or Its Restitution in Case of Illicit Appropriation, UNESCO, Paris, 1986, Doc. code CC.86/WS/3.
10. Krunoslava Banić, Ratna sudbina dakovačko-srijemske biskupije, Tko zna, kako je sad u okupiranom župama (The fate of the Diocese of Đakovo and Srijem in the war), Vjesnik, Zagreb, 10.04.1993, pp. 24-25.
11. Vesna Kusin, Hrvatska baština. Što je sve i "darovano" i "posuđeno" (The Croatian Heritage, "donations" and "loans"), Vjesnik, Zagreb, 27.05.1993, pp. 16-17.
12. Russia opens the family vaults, Trace, The monthly magazine for retrieving stolen works of art and antiques, Trace Publications Ltd., Plymouth, Issue 48, October 1992, p. 3.
13. Croatia's cultural heritage ravaged, Trace, The monthly magazine for retrieving stolen works of art and antiques, Trace Publications Ltd., Plymouth, Issue 48, October 1992, p. 4.

MUZEJI I NACIONALNO KULTURNO BLAGO

Andromache Gazi

Pitanje restitucije

Opseg i terminologija

Posljednjih nekoliko desetljeća obilježeno je značajnom osjetljivošću svijeta prema pitanjima kulture. Širenje opsega arheoloških istraživanja, razvoj muzejske djelatnosti, rastuća zanimanje za kulturno naslijeđe i upravljanje kulturnim bogatstvima potječe iz rastuće spoznaje da je materijalna kultura vrijednost dostojna zaštite i unapređenja. Zaštita kulturnog dobra ne podrazumijeva samo zaštitu od djelovanja vremena i prirode, nego i od gubitka ili od otuđenja, zbog kojih postaje nedostupno onima koji su ga stvorili. Gubitak ili otuđenje može nastati na raznorazne načine, uključujući i protuzakonite postupke. Interes za povrat barem onih predmeta koji imaju osobito kulturno značenje za narode koji su ih stvorili, nastao je iz rastuće spoznaje da je materijalna kultura vrijednost dostojna zaštite i promicanja, kako na nacionalnoj, tako i na međunarodnoj razini. Cilj je ove studije da razmotri, u opisanim granicama, pitanje povrata kulturnih dobara zemljama iz kojih su potekla, s posebnim osvrtom na muzeje i njihovu ulogu čuvara kulturnog naslijeđa.

Rasprava se razvija oko sljedećih tema:

- a) Povijesne i druge okolnosti koje su dovele do raspršivanja nacionalnih kulturnih dobara;
- b) Okolnosti pod kojima se postavlja pitanje povrata;
- c) Suvremeni stavovi prema pitanju povrata;
- d) Činjenice koje treba razmotriti i mjere koje je moguće poduzeti u vezi s povratom kulturnih dobara.

Na početku valja naglasiti da je naša rasprava usredotočena na zemlje Evrope i Sjeverne Amerike, ne samo zbog značajne uloge tih zemalja u oblikovanju suvremene situacije već i zbog nedostatka objavljenih podataka o kretanju kulturnih dobara u drugim dijelovima svijeta, kao što su SSSR, Kina i Japan.

Prvi dio naše studije bavi se uvodnim odredbama o značenju kulturnog dobra i nastajanju muzeja, dok se u drugom istražuje povijesna pozadina u odnosu prema fenomenu sakupljanja. Slijedi pregled glavnih točaka pitanja s osvrtom na promjene stava prema njima tijekom vremena, te prikaz različitih suvremenih obrazloženja, čime pripremamo podlogu za studiju slučaja Partenonskog mramorja. Završni dio predstavlja pokušaj da se rasprava postavi u opće okvire kroz razmatranje uloge muzeja u promoviranju kulturnog identiteta, te se izlažu neki prijedlozi za rješavanje problema.

Termini "restitucija", "povrat" i "reparacija" često se zamjenjuju, unatoč semantičkim razlikama. Te se razlike odnose na stupanj legalnosti pri stjecanju kulturnog dobra. "Restitucija" se može odnositi na kulturno dobro "čiji je gubitak uslijedio kao posljedica kolonijalne ili strane okupacije" (Capstick, 1979:67), ali uglavnom podrazumijeva okolnosti pod kojima je dotično kulturno dobro odneseno s teritorija neke države bez njezine privole, u suprotnosti sa njezinim zakonima o izvozu kulturnih dobara. "Povrat" odgovara slučajevima u kojima je dobro odneseno puno prije nego što je takvo zakonodavstvo postojalo (Williams, 1984.) ili čak

ako je već postojalo, ali zakon nije prekršen. Budući da je i sama identifikacija zemlje porijekla često zagonetka, termin "reparacija" primjenljiv je samo u slučajevima u kojima nema sumnji pri utvrđivanju identiteta zemlje porijekla, kao u slučaju Partenonskog mramorja. U ovom smo tekstu nastojali dosljedno primijeniti odgovarajući termin u svakom pojedinom slučaju. U slučajevima kod kojih nema potrebe primijeniti specifični termin, dali smo prednost terminu "povrat", već i zbog njegove neutralnosti.

I. Muzeji i materijalno kulturno naslijeđe

Materijalno kulturno dobro svjedoči u opipljivu obliku o ljudskom razvoju, tradiciji, umjetničkim i znanstvenim dostignućima i općenito o sredini kojoj su ljudska bića dio (Lewis, 1981.). Njegovo je značenje to što nosi potencijal da komunicira aspekte realnosti koji ne ovise o vremenu i prostoru. Upravo to svojstvo čini materijalna svjedočanstva prošlosti vrijednim sakupljanja i zaštite. Stav da je kultura vrijednost bitna kako za cijelo čovječanstvo, tako i za pojedince narode, široko je prihvaćen. Međutim, neravnopravna raspodjela međunarodnoga kulturnog naslijeđa među muzejima diljem svijeta ne može ostati neprimijećena. Istina je da takva raspodjela omogućava šire razumijevanje ljudske kulturne povijesti, jer je jedno od njezinih svojstava da, prelazeći specifične nacionalne granice, može postati najboljim sredstvom poboljšanja međunarodnih odnosa. Štoviše, mogućnost direktne usporedbe svjedočanstava različitih kultura koja stoje jedno uz drugo u jednome muzeju veoma je vrijedna za spoznavanje kulturnog naslijeđa. S druge strane, materijalna je kultura izraz i ogledalo stvaralaštva i talenta svakoga pojedinog naroda. Ona je jedan od temeljnih elemenata njihove civilizacije, a njezinu je istinsku vrijednost moguće spoznati samo pomoću "najpotpunije moguće informacije o njezinu porijeklu i izvornom ambijentu" (UNESCO, 1970:1). Stoga kulturni razvoj pojedinih društava i unapređenje njihova stvaralaštva uvelike ovisi o postojanju i dostupnosti njihova umjetničkog naslijeđa.

Muzeji, institucije koje imaju primarnu zadaću da rukuju predmetima, u velikoj mjeri omogućuju dostupnost kulturnog naslijeđa. Nabavljanje i sakupljanje predmeta najvažnija je funkcija muzeja, dok su ostale glavne zadaće konzervacija, istraživanje, izlaganje i interpretacija tih predmeta na dobrobit javnosti (prema definiciji ICOM-a, Američkog udruženja muzeja i Muzejskog udruženja (Velika Britanija).

Izgleda da je sakupljanje instinktivna aktivnost ljudskih bića (Alexander, 1979.). Ono može biti motivirano radoznalošću i željom za znanjem, težnjom za isticanjem i prestižem u društvu, može biti stimulirano potrebom za materijalnom sigurnošću (zbirke kao dobra investicija) ili čak inspirirano žudnjom za nekom vrstom besmrtnosti (na primjer, mnoge zbirke koje se čuvaju u muzejima pod imenom kolekcionara). Javni muzeji, koje često obuzima sakupljačka groznica, naslijedili su ovaj izvorno privatni stav. Neki čak sugeriraju da ostale funkcije muzeja služe samo za to da bi se racionalizirala i opravdala fundamentalna sakupljačka strast (Alexander, 1979.; ali također i Wilson, 1982:3 - "Muzej koji se ne bavi sakupljanjem mrtav je muzej").

Neravnopravna raspodjela kulturnog materijala diljem svijeta uvelike je posljedica evropskih i sjevernoameričkih aktivnosti.¹ Gledamo li iz historijske perspektive, upravo su Evropljani bili oni koji su prvi pridonijeli, na razne načine o kojima će biti riječi, raspršivanju kulturnih dobara. Osim što su se pojavili kasnije u povijesti, kolekcionarski stavovi i razvoj muzeja u Sjevernoj Americi slijedili su bitno drugačiju koncepciju.²

Što se tiče Evrope, sakupljanje vrijednih predmeta smatralo se od vremena Rimskoga Carstva pa do renesanse plemenitom djelatnošću koja uvećava društveni status. Osjećaj općenite radoznalosti i želja da se naglasi aristokratski položaj bili su čest motiv sakupljanja. Renesansa je dovela u prvi plan zanimanje za prirodne znanosti (zbirke naturalia kao kontrast zbirkama artificialia; Impey i McGregor, 1985.) i svijest o povijesnoj perspektivi. Razdoblje velikih otkrića i istraživanja dalo je polet fenomenu sakupljanja. Otkriće novih zemalja (Istok, Novi svijet, Afrika) i širenje radoznalosti Evropljana za druge narode rezultirali su velikim prenošenjem predmeta u Evropu, bilo kao posljedica kolonizacije, bilo trgovinom. Takvi predmeti krasili su privatne i kraljevske zbirke, kabinete kurioziteta 16. i 17. stoljeća sve do 18. stoljeća.³ Može se sa sigurnošću tvrditi, da je potreba za smještanjem rastućeg broja prenesenih predmeta ubrzala pojavu muzeja⁴, počev od 16. stoljeća. Prvi evropski muzeji - Ashmolejski, 1683. (MacGregor, 1983.), Vatikanski, 1750. (Impey i MacGregor, 1985.), Britanski muzej, 1753. (Crook), Muzej Fredericianum u Kasselu, 1769.-79. (Impey and MacGregor, 1985.), Louvre, 1793. (Bazin, 1978.) - otvarali su dvorane pune kulturnih predmeta donesenih iz stranih zemalja. Te su institucije bile zamišljene kao repozitoriji međunarodnog opsega, kao prozori u svijet, neograničeni na vlastite zemlje. Ovdje treba obratiti pažnju na dvije činjenice bitne za našu raspravu: prvo, na evropsko porijeklo muzeja, i drugo, na njihov prvotni međunarodni opseg. Te su karakteristike izvedene iz povijesnih okolnosti koje ćemo prikazati u sljedećem odjeljku.

Muzeji čuvari nacionalnog naslijeđa kasniji su koncept, često povezan s nastajanjem novih država koje su se emancipirale za vrijeme velikih povijesnih preobrazbi tijekom 19. i 20. stoljeća (na primjer, osnivanje Nacionalnog arheološkog muzeja u Grčkoj 1829.; Kokkou, 1977.). Kada su se te države posvetile sakupljanju i očuvanju materijalnih svjedočanstava o svome kulturnom naslijeđu, našle su se suočene s činjenicom da značajni dijelovi tih svjedočanstava više nisu u njihovim zemljama.⁵ Te važne praznine u zbirkama sputavale su ih u ispunjavanju uloge čuvara i tumača nacionalnoga kulturnog naslijeđa. Zahtjev za repatriacijom odnesenih dobara potekao je iz želje tih zemalja da spoznaju svoj identitet kroz vlastito kulturno naslijeđe. Tako je potreba za preraspodjelom tih simbola kulture postala veoma važnim pitanjem.

II. Migracija kulturnih dobara

Seoba kulturnih dobara je fenomen star koliko i civilizacija. S filozofske točke gledišta to se može objasniti samom prirodom kulture, koja ima moć širenja i prenošenja. Prenosjenje, ipak, ne slijedi uvijek ovakve teoretske principe. Stupanj važnosti faktora koji utječu na raspršavanje kulturnog blaga po svijetu (ratovi, strana okupacija, kolonijalizam, trgovina, razmjena, darovi, nezakonito prisvajanje itd.) mijenja se već prema povijesnim okolnostima. Možemo ipak razlikovati dva glavna motiva koji pogoduju odnošenju kulturnog dobra iz njegove izvorne sredine: to su opća radoznalost povezana s fenomenom sakupljanja i ratni plijen. Kako se ta dva motiva često isprepliću, nije uvijek lako identificirati okolnosti pod kojima je pojedini predmet prenesen.

"Zakon mača"

Takozvani zakon mača primjenjuje se od pamtljivijeka. Primjenjujući ga, osvajači nisu samo otimali poraženim narodima teritorije i političku slobodu nego su i pljačkali njihov nacionalni identitet odnoseći predmete koji su njihovo kulturno naslijeđe. Rimljani su iz osvojenih zemalja

odnijeli nebrojna blaga da bi uredili svoju prijestolnicu i svoje vile. S početkom kolonijalne ere i evropske ekspanzije, pljačka je postala gotovo običaj, a evropska dominacija uzrokovala je stvaranje neravnoteže sila u cijelom svijetu.

a) Latinska Amerika, na primjer, pretrpjela je pljačku španjolskih i portugalskih konkvistadora. Ne samo pokretni predmeti već i čitave grobnice, hramovi i palače ogoljeni su nakon pljačke vrijednih dekorativnih elemenata, a civilizacija Inka i Maya još pobuđuje radoznalost i privlači trgovce i suvremene posrednike (Meyer, 1974.).

b) "Kurioziteti" (da se izrazimo onovremenim jezikom) iz Oceanije redovito su prenošeni u Englesku i druge evropske zemlje počev od 17. stoljeća pa nadalje, što je bila posljedica evropske ekspanzije na Pacifik (Gathercole, 1986.).

c) U kasnom 18. i tijekom 19. stoljeća organizirani su cijeli transporti umjetničkih djela oteht kao ratni plijen iz Evrope i s Bliskog istoka. Napoleonovi pohodi bili su popraćeni dotad nevidenom pljačkom starina, koje su odnošene i gomilane u Francuskoj. Pod znanstvenim zanimanjem za proučavanje velikih drevnih civilizacija krila se snažna težnja za isticanjem nove političke moći Francuske. Na taj su način stečene goleme količine egipatskih, mezopotamijskih, perzijskih, grčkih i rimskih starina koje su još i danas ponos Louvrea (Quynn, 1945.). Paralelni fenomen u našem stoljeću bilo je slično nacističko gomilanje kulturnog blaga iz cijele Evrope u Njemačkoj od 1940. do 1944. (Williams, 1978.).

d) Veliki val prikupljanja etnografskih materijala pratio je evropsku ekspanziju u Africi tijekom 19. i 20. stoljeća (Impey i MacGregor, 1985.), a sakupljanje arheološkog materijala počelo je već Napoleonovim pohodom na Egipat (1798.). Taj je kontinent dugo bio bojnim poljem, kako vojno, tako i kulturno, raznih evropskih zemalja. Navodimo dva najpoznatija primjera:

I) Ashantijske regalije (skup zlatnih predmeta velikoga religioznog i političkog značenja) oteht su 1874. narodu Ashanti (danas u Ghani) kao ratni plijen za britanske kaznene ekspedicije (Chamberlin, 1983.);

II) velik broj svjedočanstava kulturne povijesti Benina (još uvijek rasutih po muzejima diljem svijeta) oteht je prilikom pljačke i paleža grada Benina 1897., za još jedne britanske kaznene ekspedicije (Eyo, 1979.).

c) Predmeti iz zemalja Dalekog istoka našli su put na Zapad bilo trgovinom preko evropskih posrednika do 19. stoljeća, bilo kao posljedica evropske okupacije tijekom 18. i 19. stoljeća (Impey i MacGregor, 1985.). Značajna zbirka statua, pločica i figurina u muzeju Guimet u Parizu, na primjer, plod je dugotrajne vladavine Francuske nad Kambodžom (Paczensky, 1981.).

Stoljeća kolonijalne okupacije osiromašila su Indiju za velike količine blaga, dok je Kina dugo Zapadu bila jedan od glavnih izvora azijskog materijala.

Nakon pothvata lorda Elgina u Grčkoj u ranom 19. stoljeću, skovan je izraz "elginizam" da bi se označila djela kao što su skidanje dijelova drevnih spomenika i njihov izvoz iz zemlje pod okolnostima mutne legalnosti (Williams, 1984.).

Pshiolgija sakupljanja

Iz rasprave slijedi da sakupljanje nije samo urođena ljudska osobina, nego da su i povijesne mijene utjecale na današnju raspodjelu kulturnih dobara u zapadnom svijetu. Zanimljivo je razmotriti psihologiju sakupljanja (osobito pljačkom).

1. Je li samo radoznalost prema neobičnim i egzotičnim predmetima privlačila evropske (i druge) sile? Ili njihova neobična ljepota? Njihova ekonomska vrijednost? Ili znanstveni interes koji je tako često istican kao

jedan od glavnih razloga za odnošnje kulturnih predmeta?

2. Do koje je mjere sama pojava toga znanstvenog zanimanja jedan od plodova evropskog imperijalizma?⁶

3. Ukazuje li sklonost prema nabavljanju i na nešto dublje (to jest, na želju da se naglasi politička moć i položaj)?

4. Koliko je vrlo značajan dio prvih velikih evropskih zbirki nastao kao rezultat navedenih stavova?

Poželjno je imati ta pitanja na umu dok pokušavamo dublje razumjeti temu. Može se iznijeti tvrdnja da je potreba za nabavom i gomilanjem dobara prevladavajuća značajka zapadnog društva. Premda ovo nije pravo mjesto za detaljno razmatranje tog fenomena, ipak je to ključ za razumijevanje nastanka problema.

Težnja za posjedovanjem bila je čest motiv odnošenja kulturnog blaga iz povijesno i politički slabijih zemalja. To nikako nije negiranje želje za znanstvenim istraživanjem kulturnog izraza "drugacijih" ili "primitivnih" naroda. Takvo bi se istraživanje isto tako dobro, ako ne i bolje, moglo provesti u prirodnoj sredini koja je bila kolijevka tih kultura. Peter Gathercole u seriji članaka (1981., 1983., 1986.) dokazuje da je zapadnjačka želja za redom i kontrolom nad ostatkom svijeta mogla pridonijeti širenju kolekcionarske manije karakteristične za kolonijalnu eru. Već smo vidjeli kako je potreba da se negdje spremi rastući broj odnesenih predmeta rezultirala širenjem muzeja počev od 16. stoljeća, i kako su akvizicija i sakupljanje od samog početka bile glavne preokupacije muzejskih profesionalaca. Uza sve to, izlika internacionalizma (Dummet, 1986.) pojavljuje se kao odgovor na pitanje "kako muzeji nabavljaju primjerke koje potječu iz nekih drugih, a ne njihovih vlastitih kultura?" (Gathercole, 1983:3).

Već smo spomenuli dobrobiti međunarodne kulture. Ipak se moramo upitati, nije li i sam koncept međunarodne kulture plod evropskog imperijalizma koji je doveo do evropocentričnoga koncepta svjetske kulture. Implikacije ove ideje značajne su za raspravu o povratku kulturnih dobara.

Zakon tržišta

Trgovina kulturnim dobrima bila je još jednim uzrokom osiromašivanja kulturnog blaga još od rimskih vremena u Evropi, a od 18. stoljeća u svim dijelovima svijeta. Već smo utvrdili da je urođena ljudska težnja za sakupljanjem često poticala na nabavu kulturnih predmeta. Ono što nas sada zanima su suvremeni trendovi, s obzirom na činjenicu da mnoge historijske okolnosti koje smo opisali više ne postoje. Danas se kulturni materijal može nabaviti trgovinom, izvozom, znanstvenom razmjenom, korištenjem diplomatskog imuniteta, i tako dalje. Ali nisu se promijenili samo načini već i razlozi koji potiču na nabavu kulturnih predmeta.

Vjerojatno nije slučajnost da je potražnja za starinama porasla nakon šezdesetih godina ovog stoljeća. Šezdesete su bile vrijeme dekolonizacije mnogih zemalja i uspostave novih država. Istodobno su mnogi bogati pojedinci iz "razvijanih" zemalja tražili profitabilne investicije. U početku umjetnine, a kasnije kulturna dobra uopće, izgledala su kao izvor potencijalnog profita. Rijetkost takvih dobara nije samo povećavala zanimanje za njihovu nabavu nego je izazivala i inflaciju cijena.⁷

Ekonomska neravnoteža između bogatih i siromašnih zemalja (ili između kupaca i proizvođača) bila je faktor koji je išao u prilog razvitku nelegalnih tržišta. Premda danas mnoge zemlje, siromašne u većini stvari ali bogate kulturnim naslijeđem, imaju zakone o zaštiti kulturnih dobara, mamac tržišta starinama ponkad je prejak da bi mu njihovi građani mogli odoljeti. To obilato iskorištavaju sakupljačke agencije (na svim razinama).

Jedan od najvećih problema je pljačkanje arheoloških nalazišta, često nepoznatih i neistraženih, koji postaju plijenom pljačkaša svih vrsta, od domaćih tombarola (pljačkaši grobova) do međunarodnih trgovaca umjetninama (Meyer, 1974.). Velik dio tog materijala se ilegalno izvozi i nalazi put u privatne ili javne zbirke u bogatijim zemljama. Jedva je vrijedno i spomenuti, kako danas ne postoji lak način da se spriječi taj nelegalni promet kulturnim materijalom. Meni se čini da i nisu najvažnija pitanja zakonske zaštite, već preispitivanje naših etičkih stavova prema nabavljanju kulturnih dobara.

III. Povijesna pozadina pitanja povrata

Koncept povrata kulturnih dobara usredotočen je na dva temeljna pitanja: odnošenje kao rezultat kolonijalne ili strane okupacije i ilegalna trgovina kulturnim dobrima (Greenfield, 1986.). Naša je rasprava do sada pokazala da je legitimno razlikovati stare i skorašnje slučajeve, jer je moderni promet uveo nove tipove nelegalne trgovine, prije nego što detaljnije ispitamo probleme sadržane u pitanju povrata kulturnih dobara.

Povrati prije drugoga svjetskog rata

Posljednje desetljeće bilježi primjetan porast literature koja se bavi restitucijom ili povratom kulturnih dobara zemljama iz kojih su ona potekla. Kao što smo vidjeli, "zakon mača" uvijek je smatran logičnom posljedicom rata. Zanimljivo je vidjeti kako se rano u povijesti stala razvijati ideja da je vraćanje silom otetog dobra na njegovo prvotno mjesto moralna obaveza. Jedan od prvih zapisanih primjera je onaj za koji je Ciceron hvalio Scipiona, koji je, nakon pobjede nad Kartagom u trećem punskom ratu, pomogao Sicilijancima da vrate svoja blaga koje su im Kartazani bili otieli.⁸

Ideja o restituciji se ipak počela generalizirati tek u 17. stoljeću, a prosvjetiteljske ideje rodile su doktrinu prema kojoj se umjetničke i znanstvene zbirke ne mogu ekspatriirati jer je "njihova sudbina da ispunjavaju stalne intelektualne potebe zemlje" (Bluntschli, 1870: art. 650), koncept koji je jedna od najopsežnijih tema u raspravi o našem predmetu. Isticanje obaveze da se vrati kulturno dobro koje je otuđeno u ratu ubrzo se pojavljuje u nekim raspravama objavljenim u evropskim zemljama (Rollet-Adrienne, 1979.). Nakon poraza Napoleona 1815. godine, Francuska je pod pritiskom savezničkih sila izvršila jednu od prvih velikih restitucija kulturnih dobara.

Ideja kako valja zabraniti svako otuđivanje ili oštećivanje spomenika kulture i umjetničkih djela pojavila se u Haaškoj konvenciji 1907. godine. Mir sklopljen u Rigi između Rusije i Poljske 1921. godine utjelovio je ne samo princip potpune restitucije kulturnih dobara oduzetih Poljskoj od 1772. (dakle, tijekom 150 godina) već i neke probleme koji su još i danas povezani s pitanjem restitucije, to jest nastojanje da se ne raskomadaju zbirke koje čine cjelinu, konstituiranje komiteta koji nadzire provodjenje utvrđenih mjera itd.

U nemirnim desetljećima između dva svjetska rata slijedile su slične konvencije i sporazumi, a mirom u Versaillesu (1920.) Njemačka je bila prisiljena vratiti Francuskoj ne samo umjetnička djela otuđena za njihova posljednjeg sukoba (to jest za prvoga svjetskog rata) već i ona otuđena za rata 1870. godine. Austrija je također, ugovorom sklopljenim u St. Germainu (1921.), obavezana vratiti Italiji i nekim drugim zemljama priličan broj predmeta (odnesenih od 1718. godine nadalje). Zaista je zanimljivo primijetiti retroaktivnost mnogih od tih sporazuma, vrijednost koja se inače ne može naći u tadašnjim konvencijama, kao što ćemo

kasnije vidjeti; a u deklaraciji sedamnaest vlada i Francuskoga nacionalnog komiteta iz 1943. izjavljuje se da Sjedinjene Američke Države:

"Pridržavaju pravo da smatraju nevažnim bilo kakav prijenos vlasništva ili promet dobrima koja su, ili su bila, bilo na okupiranom teritoriju ili teritoriju pod izravnom ili neizravnom kontrolom vlada, bez obzira na to je li takav prijenos ili promet izvršen u obliku pljačke ili naizgled zakonitih transakcija" (Rollet-Adrienne, 1979:7).

Iz gornjeg teksta je vidljivo da su mnoge zakonske teškoće koje problem restitucije pred nas danas postavlja bile već davno predviđene.

Povrati nakon drugoga svjetskog rata 1945.-70.

Važno je primijetiti da se svi navedeni primjeri odnose da specifične post-bellum ugovore između prijašnjih protivnika. Tek nakon drugoga svjetskog rata prihvaćeno je da je kulturno naslijeđe iznad ratne sreće i da njegova zaštita treba biti regulirana međunarodnim zakonima. U tom je pogledu 1954. godina veoma važan datum, jer je te godine, 14 svibnja pod okriljem UNESCO-a u Haagu potpisana Međunarodna konvencija o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba. Konvencija predviđa obavezu zaštite pokretnih i nepokretnih kulturnih dobara od ratnih opasnosti. Prvi se put pojavila i ideja o dobrima "od velike važnosti". Deset godina kasnije (1964.) države članice UNESCO-a prihvatile su preporuku koja je rezultirala Konvencijom UNESCO-a o sredstvima zabrane i sprečavanja ilegalnog transporta, izvoza i prijenosa vlasništva nad kulturnim dobrima, 1970. godine. Taj je datum također značajan zbog toga što je pokret za restituciju slijedio političku emancipaciju i dekolonizaciju mnogih zemalja tijekom šezdesetih godina, kao i razvitak svijesti o kulturnom identitetu. Sljedeća činjenica koja je rezultirala konvencijom UNESCO-a iz 1970. godine je povećani promet umjetninama diljem svijeta. Fenomen nije nov, ali je porast prometa od sredine šezdesetih godina uzrokovao znatnu disperziju kulturnih dobara (Meyer, 1974.; Burnham, 1975.; Bator, 1983.). Premda je cilj konvencije da smanji nezakonitu trgovinu, ona nije imala značajnijeg uspjeha, a jedan od razloga mogla bi biti i činjenica da je većina zemalja nije još ratificirala.

S druge strane, između 1954. i 1970. godine izvršene su neke restitucije. Navodimo sljedeće primjere:

1. Britanska vlada vratila je Burmi krunske dragulje 1954. godine (Paczensky, 1981.);
2. Dugogodišnji zamršeni pregovori između Poljske i Kanade urodili su 1960. godine povratom nacionalnog blaga koje je Poljska deponirala u Kanadi 1940. godine, početkom drugoga svjetskog rata da bi ih sklonila pred nacističkom invazijom (Williams, 1978.).
3. Univerzitet u Cambridgeu vratio je određene posebne predmete vezane za osobu kabake Bugande u povodu proglašenja nezavisnosti Ugande 1962. godine (Greenfield, 1986.).
4. Oko 300 slika, koje su se od 1930. do 1962. godine nalazile u Muzeju Alžira, vraćeno je Francuskoj 1968. (Paczensky, 1981.).

Povrati 1970.-80.

Nekoliko međunarodnih koraka prema restituciji načinjeno je u vezi s povećanim naporima da se osigura očuvanje kulturnog naslijeđa diljem svijeta, osobito nakon konvencija UNESCO-a 1970. godine. Navest ćemo ih ukratko:

1973.-75. UNESCO i Ujedinjeni narodi izdali su nekoliko rezolucija koje

naglašavaju potrebu za ozbiljnim razmatranjem povrata kulturnih dobara. 1976. Na sastanku stručnjaka u Veneciji iznesena je ideja da se konstituiraju međunarodno tijelo radi unapređenja povrata kulturnih dobara (SHC-76/CONF.615/COL.5, Pariz, 21. travnja).⁹

1978. U lipnju je glavni tajnik Ujedinjenih naroda uputio apel "za povratak nenadomjestiva kulturnog naslijeđa onima koji su ga stvorili" (M'Bow, 1979:58), a u studenome je Generalna konferencija UNESCO-a odobrila statute Međuvladina komiteta za pospješene povratka kulturnih dobara u zemlje nastanka ili restitucije u slučaju nezakonitog otuđenja (10C/86, 29. studenoga).¹⁰

1980. U svibnju je održana prva sjednica Međuvladina komiteta (CC-79/CONF.206-1).

1981. Na Svjetskoj konferenciji o kulturnoj politici održanoj u srpnju i kolovozu te godine u Meksiku, detaljno je razmotreno to pitanje i doneseno je šest preporuka pod naslovom "Povrat kulturnih dobara i restitucija povijesnih cjelina" (Museum, 1986:61, Riječ urednika). U svibnju te godine održano je u Carigradu i treće zasjedanje Međuvladina komiteta.

1985.-87. Još dva zasjedanja Međuvladina komiteta (u Ateni i Delfima, u travnju 1985.; u Parizu, 1987.). Njegov je glavni zadatak da pospješuje suradnju i pregovore na svim razinama kako bi se olakšalo vraćanje barem onih predmeta koji su izvanredno važni za zemlje iz kojih su potekli. Kulturno dobro koje treba biti vraćeno definirano je kao ono koje je osobito reprezentativno za kulturni identitet specifičnog naroda, a zemlja porijekla kao ona s čijom je kulturnom poviješću predmet povezan. Svih pet zasjedanja odredilo je sljedeće prioritete:

a) potrebu da se poveća svijest javnosti o problemu pomoću neprekidne obavještajne kampanje;

b) pojačanje međunarodne tehničke suradnje izradom inventara kulturnih dobara (kako onih koja se nalaze u zemlji tako i onih u inozemstvu), razvoja muzejskih infrastrukture, te obrazovanja stručnjaka iz područja muzeologije;

c) borbu protiv nezakonite trgovine poticanjem država na ratificiranje konvencije iz 1970. godine, kao i poticanjem prihvaćanja strožih etičkih standarda pri akviziciji (Završni izvještaji sa sjednica Međuvladina komiteta: CC-79/CONF.296/1, CC-81/CONF.203/10, CLT-83/CONF.216.8, CLT-85/CONF.202/7, CC/87/CONF.207/2).

U razdoblju između 1970. i 1980. godine dogodilo se nekoliko značajnih povrata, kao na primjer:

1. Belgijsko-zairski sporazum, veoma važan za našu studiju. Belgijski Kongo (sada Zair) bio je jedini belgijski kolonijalni dominion. Od samog početka angažmana u Kongu Belgijanci su zasnovali skupljanje velike prirodoslovne, etnografske i arheološke zbirke kojom se željelo predstaviti taj dio središnje Afrike. Muzej Konga osnovan je već 1897. godine sa zadaćom da pohranjuje i proučava ta svjedočanstva. Nakon proglašenja nezavisnosti, Zairci su zatražili povrat zbirke. Godine 1970. vlada Zaira i MRAC (novo ime muzeja glasi Musée Royal de l'Afrique Centrale) potpisali su bilateralni sporazum koji je određivao:

a) prijenos izvjesnih zbirki iz Belgije u Zair i

b) belgijsku znanstvenu pomoć u izgradnji i organizaciji muzejske mreže u bivšoj koloniji. Štoviše, poduzeti su koraci da se na licu mjesta popišu etnografska i arheološka svjedočanstva (van Geluwe, 1979.).

2. Zanimljiv je slučaj povrata predmeta koje je Muzej Australije vratio pacifičkim otočkim zemljama. Sedamnaest predmeta vraćeno je 1977. godine Narodnome muzeju u Papui u Novoj Gvineji kao dar u povodu otvorenja nove muzejske zgrade u Port Moresbyju (što je također bio plod suradnje između dvije zemlje). Godinu dana kasnije, prilikom proglašenja nezavisnosti Solomonskih Otoka, Muzej Australije vratio je

dva rezbarena pramca kanua. Ovdje treba naglasiti da su pregovori vođeni direktno između muzeja, bez korištenja političkim kanalima.

3. Godine 1976. Peabody muzej Sveučilišta u Harvardu posudio je na dugi rok Muzeju čovjeka u Panami predmete koji su potonjem omogućili rekonstrukciju pretkolumbovske grobnice. Godinu dana kasnije, tri američke institucije - Muzej Brooklyna, Muzej Oaklanda i Sveučilište Pennsylvanije - vratile su veliku količinu kulturnih materijala Panami i Peruu (Gricfield, 1986.).

4. Nizozemska i Indonezija su dugo nastojale postići bilateralni sporazum o kulturnim odnosima. Velika količina indonezijskog blaga odnesena je u Holandiju za kolonijalne okupacije tijekom 19. stoljeća. Premda je zahtjev postavljen za predmete velike povijesne vrijednosti, završna preporuka (1977.) propisivala je ne samo hitnu repatrijaciju tih predmeta već i ustanovljenje programa vraćanja drugih indonezijskih kulturnih predmeta koji bi se mogli naknadno otkriti u Nizozemskoj (Pott u Sutaarga, 1979.).

5. Francuska i Irak ugovorili su 1980. godine posudbu na dugi rok dijelova babilonskih natpisa iz vremena Hamurabijeva zakonika Muzeju Iraka u Bagdadu (Greenfield, 1986.).

Povrati 1980.-87.

Ustanovljenje Međuvladina komiteta i njegovo djelovanje pojačali su svijest međunarodne zajednice o problemu raspršenog naslijeđa, pa se povećan broj slučajeva povrata može pripisati njegovim naporima, kao i naporima drugih međunarodnih organizacija, UNESCO-a i ICOM-a (Međunarodnoga muzejskog savjeta), da problem razumno riješe. Mnogi od tih slučajeva tiču se materijala koji su u bliskoj prošlosti protuzakonito otuđeni iz zemalja porijekla. Često je lakše rješavati takve slučajeve jer postojanje zakonodavstva olakšava utvrđivanje načina nabave. Navest ćemo nekoliko primjera:

1. Muzej De Young iz San Francisca vratio je 1976. godine grupu pretkolumbovskih zidnih slikarja iz arheološkog područja Teotihuacana, koja je odnesena iz Meksika pod mutnim okolnostima, Nacionalnom institutu za arheologiju i povijest u Mexico Cityju.

2. Godine 1983. gradske vlasti Torina naredile su da se Ekvadoru restituira velika zbirka pretkolumbovskog blaga koja je bila ilegalno izvezena u Italiju 1970. godine (Ketchum, 1986.).

3. Jordan je 1983. godine službeno zatražio povrat "Ploče od pješčanika s Tihom i znacima zodijaka", čiji se gornji dio nalazio u Muzeju umjetnosti u Cincinnatiju. Tri godine kasnije Odjel za starine Amana i Muzej Cincinnatija složili su se da razmijene odljevke dijelova koji im nedostaju (CC-87-CONF.207-2).

4. Godine 1984. Britanski muzej je pristao dati Egiptu na stalnu posudbu dio brade Velike sfinge (Antiquity, 1984, no. 224: Riječ urednika).

IV. Razlozi za i protiv povrata

Premda se kod svakog pojedinog slučaja restitucije ili povrata pojavljuju različita pitanja i raznorodne poteškoće, ipak postoji temeljni skup dokaza koji se općenito odnosi na povrat kulturnih dobara. Slijedi prikaz raznih gledišta, uz uvažavanje mišljenja objiju strana, to jest i zemalja koje posjeduju kulturna dobra i zemalja koje ih traže.

1. Argument univerzalnosti, koji se poziva na zajedničko naslijeđe čovječanstva, povezan je sa samom filozofijom nabaavljanja i sakupljanja. Veliki (zapadni) muzeji vide se kao međunarodni kulturni centri koji,

zbog dostupnosti velikom broju posjetilaca, svojim izlošcima šire znanje o svjetskim civilizacijama i pospješuju njihovo razumijevanje. Tvrdi se da ti predmeti, da su ostali u svojim malim i slabo posjećanim zemljama, ne bi pospješivali širenje razumijevanja svjetskih civilizacija do te mjere, jer bi ih vidio samo mali broj ljudi. Istina je da kulturni predmeti mogu služiti kao najbolji ambasadori kulturnog identiteta naroda u inozemstvu, ali se i tvrdi da taj identitet mora biti "prepoznat iznutra prije negoli bude prepoznat izvana, od drugih" (Stétić, 1981:9). Izlaganje predmeta tisućama kilometara daleko od njegove prirodne sredine često izaziva promjenu koncepcije njegove kulturne vrijednosti. S druge strane, nacionalna svijest nije uvijek u suprotnosti s međunarodnim idealima; naprotiv, može biti njihovim čvrstim temeljem.

Što se tiče dostupnosti, vrijedi odvagati dvije stvari. Prvo, uz današnji stupanj razvitka transporta, malo je zemalja koje je zaista teško posjetiti. Drugo, postavlja se pitanje tko si može priuštiti putovanja da bi vidio kulturna blaga. Bogatim zapadnjacima je to moguće više nego bilo kome drugom. Kako je tim ljudima putovanje najdostupnije, to drugima (iz "slabo posjećanih" zemalja) treba pomoći da postanu sudionici na međunarodnoj kulturnoj sceni. Gledamo li na taj način, zadržavanje umjetničkih predmeta u velikim zapadnim muzejima služi kulturnom obrazovanju samo specifičnog dijela svjetske populacije. No ipak, kako se to služi radoznanosti cijelog čovječanstva prema kulturi, kada se veliki dijelovi zbirke koje se nalaze u važnim muzejima Evrope i Amerike često drže u depoima i rijetko izlažu? (Silva, 1979.).

Ako je cilj reprezentiranje kulture svijetu, izgleda da je stav da bi to trebalo činiti na temelju ravnopravnosti široko prihvaćen. No, u stvarnosti u mnogim zemljama, osobito onima koje su pretrpjele vlike gubitke kulturnih dobara, materijalna kultura drugih zemalja nije adekvatna, a često ni uopće, predstavljena (Bostick, 1973.). Ovdje nailazimo na paradoks: u ime univerzalnosti kulture neki su narodi lišeni spoznaje o vlastitoj kulturi, premda bi sam koncept univerzalnosti trebao pospješiti povrat kulturnih dobara u zemlje njihova porijekla.

2. Argument zakonitosti na koji se pozivaju institucije koje posjeduju kulturna dobra tvrdnja je da su dotične zbirke stečene na način zakonit u vrijeme njihove akvizicije i da sada potpadaju pod jurisdikciju zemlje u kojoj se nalaze. U mnogim slučajevima zakoni tih zemalja zabranjuju otuđenje materijala iz javnih muzeja¹¹ Tako bi svaka promjena ili otuđenje predmeta iz takvih zbirki zahtijevala promjenu zakona, na što zemlje-posjednici nisu naročito spremne.

Premda ova tvrdnja služi kao jak i legitiman argument protiv restitucije, može se pobiti. Sama priroda pitanja restitucije poziva na suprotstavljanje moralnog zakona stricto sensu juridičkom. Može li se pribavljanje kulturnih dobara za vrijeme ratnih ekspedicija (vidi, na primjer, Benin, odjeljak II.), ili u okolnostima u kojima je zemlja porijekla nemoćna zaštititi prava svog naroda,¹² danas smatrati zakonitim? Prvo što se trebamo upitati jest: za koga je zakonito? Već je na početku jasno da sam koncept zakonitosti treba razmatrati različito u odnosu na promatrača i u odnosu na vrijeme. Ova činjenica navodi nas na zaključak: ako ekspatrijacija elemenata naslijeda neke zemlje i njihova integracija u specifični legalni sistem odražavaju određeno razdoblje u svjetskoj povijesti, onda se može smatrati da se novi međunarodni i nacionalni propisi trebaju prilagoditi da bi odražavali suvremenu izmijenjenu situaciju (Stetic, 1982.). Ako tako gledamo, zakonodavstvo koje zabranjuje otuđenje nije nepromjenjivo, jer ima presedana zemalja koje su uvele nove zakone da bi olakšale povrat predmeta.

Drugi razlog zabrinutosti tiče se nesposobnosti zemalja koje postavljaju zahtjeve za povratom kulturnih dobara (naročito zemalja trećeg svijeta) da primjerenim zakonodavstvom osiguraju vraćene predmete od krađe i drugih opasnosti. Istina je, da se mnoge zemlje, bogate umjetničkim

djelima, ne mogu uspješno nositi s nezakonitom trgovinom ili modernom pljačkom, i da se zabrane izvoza starina često krše. Ovdje treba naglasiti kako mnoge od tih zemalja nemaju financijskih sredstava da bi se oduprle "financijskoj privlačnosti sjevernjačkog tržišta umjetninama i starinama" (Shaw, 1986:48). Bilo bi hvalevrijedno kada bi zapadne zemlje, umjesto da iskorištavaju tu slabost kao razlog suspendiranja restitucije, ili još gore, kao razlog poticanja akvizicije, pokušale pomoći drugim zemljama u ojačanju mehanizama zaštite.

3. Muzeološki argument je višestruk. Prva je tvrdnja da su mnogi predmeti koji su otuđeni iz svoje izvorne sredine upravo stoga i sačuvani. Druga je tvrdnja da se takvi predmeti mnogo bolje čuvaju, prezentiraju i proučavaju u velikim, dobro opremljenim muzejima koji ih sada posjeduju, nego što bi to bili da se vrte zemljama iz kojih su potekli, osobito ako te zemlje nemaju razvijene adekvatne metode konzervacije. Posljednja je tvrdnja da im je u velikim muzejima sigurnost zajamčena bolje nego bilo gdje drugdje.

Istina je da su neki predmeti spašeni upravo stoga što su odneseni iz zemlje porijekla, ali je istina da ima i suprotnih primjera. Da Schlicmann nije ekspatriroo tzv. Prijamovo blago iz Turske i dao ga Berlinskomu muzeju, ono bi možda bilo preživjelo drugi svjetski rat. Nikada ne možemo sa sigurnošću tvrditi kakav je mogao biti tijek povijesti. Štoviše, oni koji izražavaju bojazan da bi povratak kulturnih predmeta u zemlje njihova porijekla uzrokovao njihovo propadanje, trebali bi imati na umu i to da je izvjesno propadanje već uzrokovano prenošenjem tih predmeta iz njihove prirodne sredine u potpuno drugačiju sredinu, da i ne govorimo o štetama koje su se ponekad događale za vrijeme tih "akcija spašavanja" (kao u slučaju Partenonskog mramorja). Također se ne može tvrditi da se sve vlike zbirke, koje se danas nalaze u zapadnim muzejima, drže u optimalnim uvjetima konzervacije (Lavandes, 1981.). Nedostatna tehnička opremljenost i obrazovanost muzejskog osoblja u mnogim zemljama puno je vredniji argument. Valja naglasiti, da bi kolonijalne (ili druge) sile, umjesto što su odnosile kulturne predmete, bile puno konstruktivnije ispunile "civilizirajući" zadatak koji su si postavile da su u svojim dominacijama izgradile tehničke strukture koje bi omogućile njihovo očuvanje (Stétić, 1981.). Mnoge od tih zemalja danas čine napore za poboljšanje znanstvenih i tehničkih sredstava na polju očuvanja i konzervacije (na primjer, Nigrija i Pacifički Otoci). Ako danas stremimo prema produbljenoj razumijevanju među narodima, to je najbolji izazov u uspostavi međunarodne suradnje. Gdje god je ostvarena takva vrsta suradnje, plodovi su bili pozitivni za obje strane. Što se tiče sigurnosti, u doba kada je domaći nuklearni oružja podjednaka prijetnja svim zemljama svijeta, postalo je naivno tvrditi da su Evropa ili Sjeverna Amerika najsigurnije zemlje. Isto je tako cinično tvrditi da "nije moguće jamčiti stabilnost bilo gdje izvan Zapada" (Thomas, 1982:3).

Razmotrimo i druge argumente:

4. Kao prvo, postoji psihološka nevoljnost zemalja koje posjeduju kulturna dobra da raspravljaju o pitanju restitucije, jer već i sam termin poziva na ispravljanje prijašnje nezakonite ili nepravdne radnje, što izvršioi nisu voljni priznati. Ova činjenica naglašava potrebu ispravne upotrebe termina. Međutim, ako uvažavamo psihološki faktor, valja uzeti u obzir i drugu stranu, zemlje koje su zbog tih radnji izgubile značajna materijalna svjedočanstva svojih kultura.

5. Tvrdi se također da se zbirke koje se već dugo vremena nalaze u drugoj zemlji mogu smatrati dijelom kulturnog naslijeda te zemlje. Tako suvremeni vlasnici, zabrinuti za očuvanje integriteta svojih zbirki, smatraju da bi njihov povrat bio nepravdan. "Povrat jednog ili dva predmeta", tvrde oni, "može učiniti zbirku povijesno ili znanstveno besmislenom" (Lewis, 1981b:437). S tim je povezan fenomen "straha od presedana", to jest bojazan da će bezbrojni zahtjevi za povratom slijediti jednom

uspostavljeni presedan povrata. Popuštanje takvim zahtjevima otvorilo bi ustave i ispraznilo muzeje od njihovih izložaka. Pažljivo istraživanje pokazuje da su dosad postavljeni zahtjevi za povrat isključivo specifičnog i ograničenog broja predmeta, čiji povrat nikako ne bi muzejima zaprijetio opustošenjem. Zapravo, kao što ističe Mulvancy (1985:93) "do danas nije bilo nikakvih znakova poplave" (vraćanih predmeta). Ipak, kao što smo pokazali u drugom dijelu ovoga rada, bilo kakva rasprava o povratu predmeta mora slijediti neke temeljne principe, a vrlo malo slučajeva ispunjava sve uvjete.

6. I na kraju, vrijedi ispitati financijski faktor (Stétić, 1981.). Osim kulturne i estetske vrijednosti, kulturni predmeti imaju i financijsku vrijednost, i ne možemo zanijekati da su predmeti koji imaju umjetnički ili povijesni značaj sredstvo prosperiteta za njihove vlasnike.¹³

Posjedovanje takvih vrijednih predmeta povećava privlačnost muzeja za posjetioce, a time i njegovo bogatstvo, bilo direktno (ulaznice), bilo indirektno. Partenonsko mramorje, na primjer, ulazi u drugu od ovih kategorija (Andronikos, 1983.). Može se ipak ustvrditi da bi, ako netko već ima koristi od ekonomske moći utjelovljene u kulturnim predmetima, bilo pravednije da to budu zemlje porijekla, koje su u većini slučajeva u slabom financijskom položaju.

Zaključak

Naš pregled pokazuje da je pitanje restitucije kulturnih dobara veoma kompleksno, i da mu treba prići uzimajući u obzir i opće (razmotrene u prvom dijelu) i specifične vrijednosti koje se odnose na svaki pojedini slučaj (vidi odjeljak V. drugog dijela). Pomniji pogled na studiju slučajeva, iznesenu u drugom dijelu naše rasprave, može nam donijeti neke zaključke korisne za dublje razumijevanje prirode problema.

Zahvale

Ovaj članak i II. poglavlje sadrže uređenu verziju magistarskog rada predanog u postupku stjecanja znanstvenog stupnja magistra filozofije iz područja arheologije na University of Cambridge, 1988. godine. Zahvaljujem svojim roditeljima na beskrajnoj podršci; također zahvaljujem svima koji su mi pomogli za vrijeme godine provedene na Darwin Collegeu, momc mentoru, dr. Davidu Phillipsonu, koji me uputio na ovu temu i pružio mi suradnju i vodstvo; dr. Peteru Gathercoleu, koji mi je omogućio pristup temeljnoj dokumentaciji i pružio mi neprocjenjivu moralnu i intelektualnu podršku; dr. Johnu Alexandru, za brigu i podršku kao i za kreativne primjedbe koje su veoma pridonijele poboljšanju ovoga rada; Eleni Cubitt, sekretaru Britanskoga komiteta za repatrijaciju Partenonskog mramorja, kao i Grčkom ministarstvu kulture, za pomoć u pribavljanju dokumentarnog materijala; dr. Marie-Luisi Sornsen i Nicku Jamesu za komentare o nacrtima rada; i svim prijateljima u Cambridgeu, osobito dr. Amaliji Moser, Eanni O'Ceallachain i Sheeni Jain, za pomoć koju su mi pružile u raznim fazama ovog istraživanja.

Drugo poglavlje ovog članka - "Partenonsko mramorje" - izaći će u ovom časopisu u izdanju za rujnu 1990.

Bilješke

1 Zahtjevi za povratom materijala iz mnogih dijelova svijeta usmjereni su na evropske i sjevernoameričke muzeje. Zbog prostora i vremena, kao i zbog već iznesenih razloga, nismo se bavili stanjem u drugim velikim zemljama, to jest u Japanu i SSSR, premda

- neki njihovi muzeji posjeduju važan kulturni materijal koji potječe iz drugih dijelova svijeta (na primjer Hermitage).
- 2 Sjeverna Amerika u posljednje vrijeme zauzima značajno mjesto u problemu međunarodnog prometa starinama.
 - 3 Prosvjetiteljski duh jednakih mogućnosti u obrazovanju doveo je do ideje o društvenim zadaćama muzeja.
 - 4 Izraz je posuđen iz drevnog grčkog.
 - 5 Vidi Eyo (1979.) o otvorenju Narodnog muzeja u Benin Cityju 1968.
 - 6 U kontekstu ovog članka termin se upotrebljava u vrlo općem smislu da bi označio tendenciju društva ili države da kontrolira druge, bilo kojim sredstvima i u bilo koje svrhe (Fieldhouse, 1981.).
 - 7 Da upotrijebimo de Vrainov izraz (1983.), riječ je o izvjesnoj "monetizaciji" kulturnih predmeta. Kupci, bez sumje, drže da su njihove akvizicije opravdane.
 - 8 Cicero, Protiv Verra, lib. XXXIII.
 - 9 Svi dokumenti navedeni u ovom članku mogu se naći u glavnom uredu UNESCO-a u Parizu.
 - 10 Nadalje citiran kao Međudržavni komitet.
 - 11 Ovaj se članak ne bavi privatnim zbirka ili muzejima koji ne potpadaju pod takvo nacionalno zakonodavstvo.
 - 12 Bilo pod stranom okupacijom (kao Grčka u ranom 19. stoljeću), bilo kao kolonija koja je morala priznati kolonijalnu vlast.
 - 13 Bilo bi zanimljivo raspravljati o transformaciji kulturnih predmeta u porošačka dobra (de Vraine, 1983.) i njihovu lišavanju izvornog značenja da bi postali vrijednošću na tržištu umjetninama (Burnham, 1975.; Weil, 1985.).

Prijevod s engleskog:

Zdenka Ungur

* Tekst objavljen u časopisu Museum Management and Curatorship, Volume 9, Number 2, June 1990., str. 121.-135.